SZÉKELY GYÖRGY

TÖRTÉNELMI SIKERSZTORI

LÁTVÁNYOSSÁG 173 ELŐADÁSBAN

Száz esztendővel ezelőtti honfitársaink nagyon komolyan vették az államalapítás ezredik évfordulóját. Ma azt mondanánk: megvolt a politikai akarata megünneplésre, amelyhez a Monarchia gazdasági fejlődése teremtette meg az anyagi hátteret. Az előkészületek legalább öt évvel az ünnepségek előtt megkezdődtek, különben lehetetlen lett volna az olyan „nagyberuházások" határidős teljesítése, mint például - csak a fővárost tekintve - 1896. május 2-án a millenniumi földalatti meg-indítása, a Vajdahunyad vára, a Műcsarnok és az Iparművészeti Múzeum épületének felavatása; október 4-én pedig a Ferenc József híd megnyitása.

Színházkultúránkban is érvényesült ez az alkotó lendület: 1895 októberében felavatták a Pécsi Nemzeti Színház pazar épületét, október 16-án nyílt meg a kecskeméti Katona József Színház. Az év közepén pedig már a vállalkozók birtokában volta telek és az építési engedély a későbbi Magyar Színház felépítéséhez.

Természetesen a működő színházak is bekapcsolódtak az ünnepségekbe. A fővárosi sort a későbbiekben legsikeresebbnek bizonyult produkció, a Népszínház *1000 év* című látványos színműve nyitotta meg április 17-én. Május elsején nyílt meg a főváros legmodernebb színháza, a Vígszínház. Bár nem ezen a napon, de már 6-án meglátogatta az ünnepségekre érkező király és császár, Ferenc József is az új épületet, Gizella főhercegnő társaságában. A Vasárnapi Újság így számol be az eseményről: „Az igazgatóság nevében Széll Kálmán mondott köszönetet őfelségének a látogatásért. A király így szólt: »Nagyon meg voltam elégedve. A színház igen szép és az előadás is jó.«" Egyébként aznap este Bisson bohózata, *Az államtitkár* úrvolt műsoron, amely-nek első felvonását tekintette meg a király, majd bemutattatta magának az igazgatóság tagjait, „kezet szorított az urakkal", és fogatába ülve elhajtatott.

A Városligeti Nyári Színház Győző Lajos alkalmi Prológjával, valamint Jókai Mór *Királyhimnu*szával köszöntötte a millenniumot.

Május 2-án több megemlékezésre is sor került. A Magyar Királyi Operaház díszelőadást tartott: Erkel Ferenc *István király* című négyfelvonásos operáját újították fel. A Nemzeti Színház Rákosi Jenő alkalmi játékát, *Az ezredév ünnepe* című „látományt" vitte színpadra. Benne az Időt Szacsvay Imre jelenítette meg, Jászai Mari Emesét alakította. A jelenetsorban Szent Imre hercegtől Vörösmarty Mihályig történelmünk sok jeles alakja megelevenedett. A látomást záró sorokban mintegy az év rendezvényeinek refrénjeként hangzott el az apoteózis:

> ...boldog a költő, kinek isten adja, Hogy ünnepeinkhez a dalt ő mondhatja, Szavát fölemelvén, egyre kiáltja:
>
> Egy ezredév néz ránk, egy ezredév látja Mámoros ünnepben, hogy milliók áldják Magyarok istenét, magyarok királyát.

Ez a pátosz ne lepjen meg minket, bármily idegenül, szinte groteszkül hangozzék is józanabb, karcosabb hangvételhez szokott, iróniát kedvelő fülünknek. A lelkesen ünnepélyes hivatalos megnyilvánulások is egyöntetűen tükrözték azt a fajta nemzeti önérzetet, büszkeséget, amelyet manapság főként az amerikai elnökjelöltek megszólalásaiból ismerhetünk. Hogy voltak élesebb hangok is, arra majd Verő György *1000 éve* szolgál bizonyságul.

A Nemzeti Színházhoz visszatérve a fent idézett verset „egy mély képlet" (nyilván nagyszabású élőkép) követte: ,,...a korona s a címer apoteózisa az összes látott alakokkal... a költők felvirágozzák Emesét, bíborpalástot adnak rá és koszorút." A költőket Gyöngyösitől Arany Jánosig maszkban, de némán a színház vezető művészei jelenítették meg; többek között a Latabár-dinasztia őse, idősb Latabár Árpád volt Csokonai, Gabányi Árpád vette magára Szigligeti alakját, Petőfit Paulay Ede személyesítette meg, Arany Jánost pedig Vizvári Gyula.

A színházi élet legmaradandóbb eseménye azonban Verő György történelmi-politikai látványossága, az *1000 év* volt, amely példa nélkül álló sorozatban másfél évad alatt százhetvenhárom(!) előadást ért meg, vidéki színházak is átvették, sőt 1926-ban a Városi Színházban újból

díszelőadást tartottak belőle. Ez a kivételes jelenség megérdemli, hogy alaposabban megvizsgáljuk, mai szóval élve, hatásmechanizmusát. Szerencsére az OSZK Színháztörténeti Tárában rendelkezésünkre áll az előadás rendkívül részletesen, mozdulatról mozdulatra kidolgozott rendezőpéldánya, zenei anyagát pedig Bárd Ferencz és Testvére adta ki díszes fedéllappal, szinte a be-mutatóval egy időben. Az említett rendezőpéldányban képenként és folyamatosan rögzítve van a szereposztás, a szereplők mozgása, néhol alaprajz vagy színpadképvázlat is látható, és pontos leírást kapunk a színpadtechnikai megoldásokról: a szöveg képről képre megadja a "változások" lebonyolításának módját.

A Népszínház Budapest színi életében 1875-1925 című monográfiájában maga a szerző, Verő György beszéli el a millennium e szín-házi - nem drámairodalmi - csúcsteljesítményé-nek a történetét. „Okulva a legutóbbi pályázatok kétes eredményén - az Akadémia ily nemű pályázata szintén meddőnek bizonyult", a Népszín-ház Bizottmánya Evva Lajos igazgató ajánlatára kérte fel Verőt, hogy alkalmi darabot írjon, mely azonban „nem lehet se népszínmű, sem operett". Ő tehát „az ünnep nagy s komoly jelentőségét tartva szem előtt", a történelemhez nyúlt. Amikor a darab első képe elkészült, a mintát felolvasta a régi Városháza tanácstermében Kammermayer Károly polgármester, Gerlóczy Károly alpolgármester és Rényi Dezső aljegyző (később alpolgármester) jelenlétében. A felolvasás meghatódott sikert hozott, és szabad utat nyitotta költséges produkció megvalósítása előtt. (A beszámoló szerint 1925-ben mintegy hetvenezer svájci frankot tett volna ki az összeg!)

A mű szerkezetét maga Verő igen tömören így foglalta össze: ,,...a magyar történelem legjelentősebb korszakait tárja elénk 3 szakaszra tagolt 10 drámai képben, amelyek címei: A honfoglalás (Árpád), A hittérítés (Szent István), A tatárjárás (IV. Béla), Mátyás, az igazságos, A mohácsi vész (záradékul Budavára visszafoglalásának képével), A Rákóczi-induló (II. Rákóczi Ferenc), Világos (az 1848-49. évi szabadságharc, a 67-iki koronázás záróképével), A munka (kivándorolni készülő alföldi parasztszocialisták), Az ünnep (a millenáris kiállítás keretében) és Apotheozis (végül a Himnusszal). Két megírt kép: Királynapok Visegrádon (Nagy Lajos) és »Életünket és vérünket!« (Mária Terézia), költségkímélés miatt elhagyatott. - A drámai kapcsokat az egyes, magukban önálló képek közé a Deér és Borz nemzetségeknek egymással örökkön vetélkedő ivadékai fűzik." Hozzájuk tartoznak a szolgafigurák: Katang és Kóró.

Az előadásban minden „Deér" szerepet Szirmai Imre játszott; a Borzokat Németh József, a Katángokat Tollagi Adolf, a Kórókat Újvári Károly személyesítette meg. A történelmi korszakokkal

együtt változott e „gerincszerepek" társadalmi státusa is. István udvarában Deér Péter ispánként él, Borz Öcsöb pogány magyar menekült. A tatárjárás alatt Deér Imre főispán, Borz Andorás főúr. Mátyás király környezetében Deér Máté fővadászmester, Borz Tamás főúr. A mohácsi vész idején Borz Bálint és Deér Pető pécsi egyetemi diákok. A Rákóczi-korszakban Deér Simon kapitánya palotás ezredben, Borz Mihály labanc főstrázsamester. 1848-ban mindketten honvédőrnagyok, a századvégi képben földbirtokosok. Hasonlóképpen változnak a szolgaszerepek is. Katang először Deér fegyverese, később királyi pecér, alamizsnás diák, kuruc tizedes, honvédkáplár; Kóró viszont csatlós, majd várnagy, hajdú, labanc kém, káplár, házi huszár. 1848-ban jelenik meg a zsidó ember figurája Schwarz Jokli „közhonvéd" képében, egy jelenettel későbbi megfelelője Fekete Jakab kereskedő (mindkettőt Solymosi Élek alakította). Talán nem tiszteletlenség arra utalni, hogy ez a „történelmi" szerepkezelés lényegében *Az ember tragédiája* dramaturgiáját hasznosítja: „Ádám mint..., Éva mint..., Lucifer mint..."

A csoportos szereplők tömegei is jellegzetesen meghatározottak: az első képben táltosok és gyulák; a másodikban garaboncok, pogány székelyek; a negyedikben jobbágyok; a hetedikben cigányok (köztük Czinka Ferenc és Czinka Panna) és markotányosnők; a nyolcadik képben pedig mint „mezei munkások" vesznek részt a cselekményben.

A szövegkönyvvel ismerkedve a mai olvasóban két jellegzetes politikai-dramaturgiai dilemma merül fel. Vegyük az elsőt. Az 1848-as kép címe: „Világos - végül nyílt változás: Éljen a király!" Mostani szemléletünkkel ezt a váltást megoldhatatlan színpadi szituációnak minősítenénk. A Népszínház azonban megoldotta a problémát, mégpedig a rendezőpéldányban leírt, alább idézett módon:

DÉÉR: ...Mit zengenek azok a balgák? Föl, föl, vitézek, a csatára, a szent szabadság oltalmára..: A szent szabadság a sárba fúlt... hahaha! Bitó a hősök jutalma, bitó! Babér helyett - kötél! *(Az utolsó szakasz dala hirtelen megszűnik Lázasan felugorva)* Nem, e nyakra ne tegye kezét a bitang pribék! S e szemek ne lássák temetésedet, ó, elbukott hazám! *(Pisztolyát kézbe ragadva letérdel, s az ég felé tekintve)* Jövök, Ilonám, jövök, én drága jegyesem! *(A pisztolyt a halántékára szegezi. E pillanatban vakító fénybe övezetten egy sugár alakú, díszmagyar viseletű női alak jelenik meg a jobb háttéri sánczon - ceruzás instrukció: a bal oldali járáson megjelenik a Nemtőszellem, kezében pálmaággal -, fején királynői korona, amely alól dúsfonatos barna haj omlik vállaira; ... megnyugtatólag int Deér felé, akinek a pisztolyt tartó karja lassan aláhanyatlik.*

Az alak tovább lépdel a sáncz bal széléig, ahonnét ismét Deér felé, majd a háttér felé int a pálmaággal, mire a háttérben egy élénken világított, széles transzparens kép lesz látható, amely I. Ferencz József királyunkat ábrázolja, amint az ország nagyjaitól körülvett koronázási dombon a négy vágást teszi. Deér pár pillanatig szemléli a képet, majd fölegyenesedve eldobja a pisztolyt és meggyőződéssel mondja) Győztünk! *(Kardot rántva, lelkesen)* Éljen a haza! *(A kép felé fordulva)* Éljen a király!

ILONA *(kitárt karokkal siet Deér felé)* Jenő, édes vőlegényem!

DEÉR *(hévvel szorítja karjaiba)* Ah!

(A függöny gyorsan le)

A másik dilemmát sem lehetett könnyebb megoldani. A parasztszocialista képben, amikor is az Ügynök nagy reményeket ébresztve hívja Amerikába a szegényparasztokat, a Kádár nevű szereplő elkeseredetten így búcsúzik.

KÁDÁR Hát azt hiszik az urak, hogy én sajnálnám a véremet, ha volna hazám?

DEÉR Mihály, ne káromkodjál!

KADAR *(szenvedéllyel)* Nincs hazám! Nincs egy röge ennek a szép földnek, egy fája a mély erdőnek, egy fűszála a kövér rétnek, ami az enyim volna. Ez a jó föld nagyobb határbul ontja Neked kincsét, mint amekkorát gyöngülő szemed belátni hatalmas; nekem a szél-hordta porszemet is kisírja a könny szemem-

ből, mert nem az enyém. Hát vétkezem-e, ha máshol keresem azt, amit itt nem találok, és megtagadom azt a hazát, ami csak neked szent, mert csak a tied?!

DEÉR Te ki tudtad mondani, Mihály, hogy neked nincs hazád; és te meg akarnál válni ettől a mérhetetlen anyaföldtől, mikor annak *(Megragadja a Mihály nyakán lógó zacskót)* egy hantját sem tudod itt hagyni? Eredj hát, de ezt *(Letépi Kádár nyakából a zacskót)* ne vidd magaddal, fiam, Mihály, mert ez a marék föld vissza fog sírni arra a drága dombra, ahonnét vetted, s nem lesz tőle nyugtod, amíg vissza nem hozod. Mert: Áldjon vagy verjen sors keze: itt élned, halnod kell! *(Kádár erősen támolyog)*

ÜGYNÖK *(halkan)* Mihály gazda, ne ingadozzék! Gondoljon a temérdek földre...

KÁDÁR *(visszaveszi és zokogva csókolja a zacskót)* Többet érez nekem egy idegen világnál! Pusztuljon innen - én maradok!

MIND Mi is!

Gondolkodásra késztet ez a két jelenet a maga, számunkra primitívnek tűnő, hamis, brutálisan előkészítetlen fordulataival; mai történelemszemléletünk joggal ágaskodik ellenük. Mégis figyelembe kell vennünk, hogy a millenniumi közönség nemcsak hogy nem tiltakozott, de teljes egyetértését nyilvánította, amikor százhetvenhárom estén át tódult megtölteni a nagy befogadóképességű nézőteret. Hiszen még a Kárpát-medencén belüli, ma úgy mondanánk: „történelmi megbékélés" eszménye is dramatikus formát öltött. Figyeljük csak: a darab elején a honfoglaláskor legyőzött szlávok egyikének özvegye átkot monda hódítókra: sújtsa meghasonlás a magyarokat, amíg csak a két nép vérének keveredése fel nem oldja a gyűlöletet! A darab utolsó képében ez is megtörténik: Markó Miklós, „egy egyszerű tót paraszt önerejéből gyárigazgatóvá emelkedett fia" feleségül veszi Deér Jenő unokáját, s a Borz ivadék is ugyanebből a családból nősül.

Az első ötven előadás nézőterét a budapesti közönség töltötte meg. Az ezredéves kiállítás megnyitása után pedig már özönlött a vidék is: „Egész falvak népe jön be a jegyző, tanító, bíró vezetése alatt" - írja Verő György *A Népszínház Budapest színi életében* című, 1925-ben megjelent könyvében. A tanév kezdetével az ifjúságot is bevonják a látogatók körébe. Nyilvánvaló, hogy a Népszínházat elsősorban nem az ország vezető rétege, a nemesurak és az arisztokrácia látogatták, hanem a polgárság és a széles értelemben vett, „fizetőképes" nép.

A látvány és a zene is vonzotta a tömegeket. Ami az előbbit illeti, főként a nyíltszíni változások arathattak sikert, amikor például a tatárjárás utáni „újjászületés" során a bozót kivirágzik, a kunyhók szökőkúttá, virágos kővázákká válnak, az elhagyott nádas helyén búzatenger hullámzik, a várkastély romjai újjáépülnek - mindez a nyílt színen. A mohácsi vész hírét vevő pécsi diákok szeme előtt élőképben elevenedik meg Buda 1686. évi visszavétele. A záró apoteózis színhelyeként „a történelmi csarnok udvara az ezredéves kiállítás területén" jelent meg, hogy ott vonuljon el a Hungária alakja előtt hódoló menet. Mint a rendezőpéldány rögzíti: „...a *szorosan vett Magyarország címerét viselő női alak fején a szent korona ragyog villannyal világított drágaköveivel"(!!!).*

A látványosságokhoz- melyeket a kiváló színházi „gépész", Galló György szervezett meg - Verő György tíztételes színpadi muzsikája járult: az igricénektől a Mária-dalon, a Hunyadiakat dicsérő s a törököket gúnyoló dalokon, a Czinka Panna vezetésével elhangzó kuruc toborzón át a családi békülés duettjéig, majd az apoteózist kísérő Ezerév-ünnepi indulóig.

Sajátos összművészeti alkotás volt ez. Lényegében egyetlen színpadi álmodó és alkotó, Verő György műve.

A produkciónak vidéki utóélete is volt. A legkorábbi adat a nem sokkal azelőtt megnyílt Pécsi Nemzeti Színházból származik. Eszerint május 2-án, tehát alig két héttel a pesti bemutató után játszották volna a darabot. A híradás kétes értékű. Valószínűleg csak előzetes ígéretről volt szó, amelyet aztán nem tudtak teljesíteni. A szöveg tizenkét képet jelez -ennyit Pesten sem mutattak be. A helyi lapokban pedig nem szerepel recenzió az előadásról, ami annak megvalósulása esetén szinte lehetetlen lett volna. Színlapokkal igazolható viszont, hogy 1896. szeptember 26. és 30. között Debrecenben sorozatban játszották. Komjáthy János, jónevű igazgató „a Népszínház mintái után", de saját készítésű díszletekkel és jelmezekkel vitte színre a szcenikailag igényes darabot „Beczkoy József és Kovács János akadémiai festők" kivitelezésében. Szegeden ugyan már 1896 októberére meghirdették a bemutatót, amelyet azonban mindegyre el kellett halasztani. Végül 1897. január 26-ával kezdődően a Népszínház díszleteivel, jelmezeivel és egyéb felszerelésével" tizenegy estén át játszották! A korabeli vidéki színházak életében szinte példa nélkül álló sorozat volt ez. Messze túl a millennium évén, 1899. december 12-18. között Kecskeméten is bemutatták a színjátékot, és hét estén át játszották.

Vidéken általában vagy már áprilisban vége volt az évadnak, és ezért nem tartottak millenniumi előadásokat, vagy felemás megoldásokhoz folyamodtak. Igy történt ez például Kolozsvárt, ahol az évfordulóról április 9-én emlékeztek meg, de csak a Kolozsvári Dalkör *Nemzeti Fohász* című produkciójával. Mivel az igazgató, Ditrói Mór április 30-án elbúcsúzott a színháztól és a várostól, hogy átvegye a Vígszínház művészeti vezetését, így a kolozsvári színház „kihagyta" az ezredéves ünnepet. Némi kárpótlást legfeljebb az nyújthatott a közönségnek, hogy a nyár folyamán a „Torna-vivordában" játszó vándoregyüttes június hó 9-én *ingyen* előadást tartott, amelyre a jegyeket Kolozsvár hat kerületi kapitánysága osztotta szét. Műsorra került Hegedűs Lajos színész 1856-ban írt *Bíbor és* gyászcímű történeti drámája.

Volt azonban Verő György *1000* évének egy említésre méltó felújítása is 1926. január 16-án a Városi (ma Erkel) Színházban, nagyszabású jótékonysági est keretében, a színészek nyugdíjintézetei és az Újságírók Kórház és Szanatórium Egyesülete javára. Az est első felében kétszáz tagú cigányzenész-együttes monstre hangversenyét hallgathatta meg a közönség az ország huszonnégy legnevesebb prímásának vezetésével, hogy közülük csak Radics Bélát, Kurina Simit, Magyari Imrét, a Rácz-zenekarokat, Rigó Jancsit és a Vörös család prímásait említsük. Az est második részében került színre Verő nagy látványossága némi, a korra jellemző dramaturgiai változtatással. Keretjátékot írtak hozzá, amely egy cserkésztáborban játszódott, s amelyben a Parancsnokon kívül egy Igazgató - ez esetben a színház híres vezetője, Sebestyén Géza - is részt vett. Az eredeti darab végéről azonban elmaradt a „parasztszocialista" kép - aligha kell magyarázni, hogy miért -, valamint a nagy monarchikus apoteózis. Ezen sem kell csodálkozni.

*

A bevezetőben említettem a színpadi hatásmechanizmus kérdéskörét. Az eddigiekből érdemes és lehet is néhány következtetést levonni. Miért lett ilyen kiemelkedően sikeres mű az *1000 év?* Megfelelő társadalmi háttér nélkül nyilván nem válhatott volna azzá. Nemcsak az alkalom tette sikerré, bár kétségtelen, hogy „aurájához" ez is hozzájárult. Az is feltehető, hogy a jól ismert „egy ezredévi szenvedés kér éltet vagy halált" gondolat egészült ki a „pozitív" kicsengésű, a 19. század utolsó éveire jellemző fölemelkedési, önbizalommal telt történelmi szakasz közérzetével. A téma és a megközelítés módja tehát adott volt Verő számára. Már csak azt a formát kellett megtalálni, amely az adott épület-ben színpadi életre keltheti az alapgondolatot. Mindenképpen szerencsés ötlet volt, hogy látványos történelmi képeskönyvet álmodott meg, a hatásos teatralitás kiváló terepét. Dramaturgiai-szerkesztői-színpadismereti képességei mellett szól, hogy történelmünk tipikus epizódjait, közismert fordulatait emelte ki, továbbá, hogy dramaturgiai motorrá, meg-megújuló konflik-

Hegyi Aranka Csilla szerepében

Czinka Panna: Hegyi Aranka

tusforrássá tudta tenni a szintén közismert testvérharcmotívumot, a családi és klánharcok századokon át őrlő mechanizmusát, kiegészítve azt a „hős és szolgája" komoly-vidám párhuzamával.

Verő elismerte és játékának szemléletében rögzítette is a kiegyezés hasznosnak bizonyuló fordulatát és - mi tagadás - nem szégyellte a politikai opportunizmust sem. De mindezt nem tehette volna, ha közönsége, amelyet nyilván igen pontosan ismert, nem gondolkodik ugyanígy. Ma már tudjuk, hogy nemzeti történelmünknek csak igen rövid szakaszában uralkodott ez a - talán felületes, de mégis létező - közérzület, amelynek érzelmi hullámai, a valóságos életben már akkor is jelentkező törések és feszültségek ellenére, hordozni tudták a „nép és királya" dinasztikus apoteózisának ragyogását, egy történelmi sikersztori hangulatát. Igy lett az *1000 év* kettős értelemben is, történelmileg és színpadilag az 1896-os év sikervállalkozása.